

УДК 7.07:330.1]:947.7-25“18/19”

Павліченко Н. В.

ІВАН СЕЛЕЗНЬОВ: ТВОРЧИЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ ШЛЯХ МИТЦЯ У СПІВПРАЦІ З КИЇВСЬКОЮ РИСУВАЛЬНОЮ ШКОЛОЮ

Статтю присвячено творчій, педагогічній та виставковій діяльності видатного художника Івана Федоровича Селезньова в період його співпраці з Київською рисувальною школою Миколи Івановича Мурашка. Висвітлено внутрішній конфлікт у середовищі київських митців на основі світоглядних і стилістичних розбіжностей.

Ключові слова: мистецтво кінця XIX ст., Іван Селезньов, Київська рисувальна школа, виставки.

Іван Федорович Селезньов (1856–1936) – відома постать у колі київських художників кінця XIX ст. Його творчий шлях щільно пов'язаний з тими прогресивними змінами, які переживав Київ, перетворюючись з провінційного міста імперії на центр культурного та мистецького життя. Дослідження архівних пам'яток – листів, записок, спогадів, які висвітлюють життя і творчість Івана Селезньова, дає нам змогу на відстані століття вхопити ті невимовні деталі, які оживляють історію митця, описують не лише його долю, а й персональні риси, інтереси, характер.

З біографії Селезньова відомі лише окремі сухі факти. Уперше інформація про Івана Федоровича зафіксована у відомому довіднику «Список російських художників»¹ Сергія Никодимовича Кондакова, виданому в 1914 р. ще за життя митця. Важливим джерелом даних про життя художника є його особисте листування і записки з фондів Національного художнього музею України (НХМУ), а також рукописні спогади його учнів (П. Мусієнка, Я. Затенацького і Ф. Масютіна), що зберігаються у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМ). Донині не існує ґрунтовної монографії, присвяченої діяльності І. Селезньова.

¹ С. Н. Кондаков. Список Русских Художников : К юбилейному справочнику Императорской академии художеств. 1914 г.

Народився Іван Федорович Селезньов 3 січня 1856 р. в Києві в родині, що переїхала до міста з Калузької губернії. Початкову та фахову освіту з 1868 по 1872 рр. художник здобув у Першій київській гімназії, де малювання викладав Микола Іванович Мурашко, майбутній засновник Рисувальної школи. Надалі з 1872 по 1881 рр. Селезньов навчався в Імператорській академії мистецтв у Петербурзі, що від часу свого заснування у 1757 р. була вищою школою майстрів російського мистецтва і центром художнього життя всієї імперії. Значною мірою на розвиток і подальше існування школи вплинула Катерина II, яка започаткувала багато традицій, зокрема нагородження учнів срібними і золотими медалями. Навчальний курс тривав дев'ять років і включав вивчення мистецтва гравюри, портрета, скульптури, архітектури та ін. З 1760 р. кращі випускники за кошти академії вирушали на стажування за кордон. У кінці XIX ст. академія переживала пік свого розвитку. Крім підготовки художників тут проводилися виставки картин, а також діяв художній музей, постійно відкритий для відвідувачів.

В академії Селезньов потрапляє під опіку Павла Петровича Чистякова (1832–1919), одного з найвидатніших майстрів і педагогів того часу. У Чистякова свого часу навчалося багато видатних художників, серед яких М. Васнецов,

М. Врубель, В. Полєнов, І. Рєпін, В. Суриков та інші. П. Чистяков до кожного підходив з неабиякою увагою та розумінням, часто запрошував найкращих своїх учнів до власної майстерні для додаткових вечірніх занять і навчав їх безкоштовно, а також проводив уроки в студентських гуртках. І як результат сформувалося дружнє коло «чистяковців», про яке тепло згадували всі його учасники: «Бажав би називатися Вашим сином по духу», – писав В. Васнецов. «Через Вас очі відкриваються, і починаєш знову суворо ставитися до себе, а поруч з цим і сміливості більше є», – захоплювався В. Полєнов. «Ви – наш спільний і єдиний учитель», – нотував І. Рєпін. Стасов називав Павла Чистякова «всезагальним педагогом російських художників» (усі цит. за: [10]).

Школа П. Чистякова, яку пройшов І. Сєлезньов, поєднувала в собі ретельне й багаторічне вивчення визначних творів живопису, критичне освоєння академічного досвіду та аналітичний підхід до натури. Дослідниця спадщини П. Чистякова І. Гінзбург наголошує значення його педагогічної практики: «Основною заслугою Чистякова перед російським мистецтвом було те, що закони живопису він ставив у повну залежність від законів природи і стояв у своїй системі малюнка, в розумінні кольору, образу і композиції на реалістичних позиціях, що гаряче відстоювалися» [3, с. 38].

Про педагогічні прийоми Чистякова згодом Іван Сєлезньов розповідав власному учневі Федору Масютіну так: «Чистяков пропонував зарозумілим академістам таке просте завдання – намалювати олівець у ракурсі, чим нерідко ставив їх у скрутне і смішне становище. Мене він теж змусив попрацювати. Я мав уже малу медаль і, взагалі, йшов добре в Академії. Одного разу Павло Петрович сказав:

– Зайди, Ваню, до мене; попишеш у мене – я подивлюся.

Це було дуже втішно. Урок у Чистякова для приватних осіб коштував 50 р. Я з'явився до нього з вибаченнями, сказавши, що, не знаючи, що буду писати, не взяв із собою натурника.

– Натурника, Ваню... Навіщо? Ось ми тобі натюрморт зберемо. Це буде корисніше.

Зі старого дамського капелюха він зірвав записані штучні квіти, встромив їх у вазу, кинув якусь матерію у вигляді драпірування і сказав – пиши...

Я два тижні писав цей натюрморт. <...> По-перше, він зажадав досконалої форми, ну, а потім – тони... Але ці два тижні дали мені більше, ніж рік перебування в Академії» [5].

Можемо простежити ріст майстерності Івана Сєлезньова за нагородами, які він отримував

за час навчання в Академії мистецтв. Так, у 1876 р. художник здобув дві малі срібні медалі; у 1877 р. – велику срібну і ще одну в 1878 р. У 1880 р. Сєлезньов здобув малу золоту медаль за програму «Яків впізнає одяг сина свого Йосипа, проданого братами в Єгипет», а у 1881 р. удостоюється звання класного художника I ступеня за картину «Святий Сергій благословляє Дмитра Донського на битву». Зауважимо, що після закінчення повного курсу навчання в Академії мистецтв звання класного художника надавали учням, яким присуджували золоту медаль, а звання некласного – за срібну. У 1882 р. Іван Федорович отримав велику золоту медаль з правом стипендійної поїздки за кордон за картину «Князь Дмитро Юрійович Червоний в летаргічному сні». У листі до свого першого вчителя М. Мурашка Сєлезньов так пише про цю подію: «Так, дорогий Миколо Івановичу, у мене велике свято, і я анітрохи не сумніваюсь, що Ви також порадієте за мене, за Вашого колишнього учня, якому Ви з початку вклали найголовніше – це любити мистецтво. Це не фраза, Миколо Івановичу, – це підсумок моїх останніх розмірковувань» [8].

Наступні три роки після випуску з академії художник провів за кордоном. У 1883 р. Іван Сєлезньов вирушає до Італії, по дорозі відвідавши Відень та Мюнхен. У Європі митець удосконалював свою майстерність, копіюючи твори майстрів попередніх епох. Художник вивчав твори мистецтва в музеях і картинних галереях Відня, Мюнхена, Венеції, Флоренції, Рима, Равенни, а також у багатьох інших містах Європи. Практика опановувати ремесло шляхом копіювання визнаних шедеврів закладалася в академії як єдино вірний шлях досягнення точності рисунку і гармонії в колориті. Звісно, така практика мала й негативні наслідки, адже сліпе слідування традиції позбавляло молодих художників сміливості експерименту та пошуків свого унікального шляху. Проте у творчості Івана Сєлезньова поруч із вишколом академії помічаємо й оригінальні рішення. Художник захоплюється мистецтвом Греції і Риму, пише багато етюдів і ескізів на теми з античного життя. Саме в Італії розквітнув і зміцнів талант І. Сєлезньова. Його картини з римського життя експонувалися на європейських виставках – у Римі, Лондоні, Парижі та інших містах. У Римі Сєлезньов спілкувався з художниками Бакаловичем, братами Сведомськими, Семирадським, Савінським, Аскназі, зав'язав тісну дружбу з відомим іспанським художником Ф. Праділло [11, с. 196].

Пензлеві Сєлезньова належать чимало творів на історичну та побутову тематику, написаних у «римський» період чи одразу після нього:

«Останній акорд» (1885, зберігається в Алупкинському палаці-музею); «В Помпеї» (1886, картину було придбано для Музею російського мистецтва в Петербурзі, де вона перебуває й нині); «Картопляне поле» (1890), але основну увагу він приділяв портретові. Портретував він в основному своїх друзів і близьких знайомих, головним чином з інтелігентних кіл Києва, де він згодом жив і працював. Загалом портрети цього майстра характеризуються підкресленою простотою композиційного вирішення і стриманістю колориту, що базується зазвичай на тонких градаціях сіро-зелених та жовтавих тонів. Портрети Селезньова психологічні, з підкреслено реалістичним трактуванням форми. Композиції Селезньова сповнені внутрішньої динаміки, що надає образам життєвої переконливості.

У 1886 р. Іван Федорович повертається до Києва й отримує посаду викладача Київської рисувальної школи, де працює поруч з її засновником і своїм першим навчителем – Миколою Мурашко.

Рисувальна школа існувала з 1875 по 1901 рр. і виросла з ідеї Миколи Івановича про те, що Київ потребує власного художнього навчального закладу, який би давав змогу молоді розкривати свій талант та готуватися до продовження освіти в Петербурзі. Понад вісімдесят її випускників було зараховано до Імператорської академії мистецтв. Крім того, Мурашко прагнув залучити до занять і зацікавити мистецтвом найширші верстви населення. З роками школа справді стала високопрофесійним центром підготовки художників і, безсумнівно, зробила великий внесок у розвиток мистецької освіти в Україні.

Селезньов долучився до занять у школі, коли вона вже пережила період становлення, мала постійну підтримку низки меценатів, зокрема родини Терещенків. У 1880 р. завдяки коштам, виділеним Іваном Терещенком та його братом Олександром, навчальні заняття в школі почалися в новому приміщенні. Відтоді М. Мурашко зосередив усі свої зусилля на вдосконаленні школи й поліпшенні організації навчально-виховного процесу. У 1882 р. були відкриті «головний» та «фігурний» класи, в яких більш підготовлені учні могли розпочати вивчення рисунка голови і всієї статури людини. З середини 80-х років XIX ст. у школі було введено регулярні лекції з перспективи (1884 р.), історії мистецтв (1886 р.), пластичної анатомії (1887 р.), з 1891 р. – богослов'я.

Учень школи і в майбутньому визначний митець Григорій Світлицький в автобіографічних спогадах, описуючи своє навчання в школі,

згадує вчителя такими рядками: «Своєю фігурою і одягом виділявся І. Ф. Селезньов. Шикарно завжди одягнений, повний, з великими піднятими до верху вусами, швидше за все, був схожий на якогось міністра. Про Селезньова ми знали, що він написав якусь картину, за що отримав золоту медаль» [6, с. 124].

Дослідниця педагогічної практики Івана Селезньова О. Сторчай дає таку характеристику: «Педагогічний талант І. Селезньова виявлявся у тому, що він майже від самого початку з надзвичайною точністю визначав індивідуальні можливості кожного, здібності та рівень обдарування і уподобання своїх учнів. Він прагнув, щоб учень досконало оволодів ремеслом і одночасно розвивав творчі можливості майбутнього художника, його приховані внутрішні сили, оскільки був глибоко переконаний, що лише поєднання високої професійності, майстерності і щирого ставлення до мистецтва може зробити з нього справжнього творця прекрасного» [11, с. 198].

Селезньов активно долучається до культурного життя Києва. Він був одним з організаторів Київського товариства релігійного живопису і наприкінці 1880-х років разом зі своїми учнями з Рисувальної школи брав участь у відновленні фресок XII ст. в Кирилівській церкві в Києві, а також розписів на місцях втраченого живопису в Софійському соборі. Ці твори, які збереглися до нашого часу, дають уявлення про Селезньова як майстра монументального живопису. Окремої уваги заслуговують розписи 1894 р. «Різдво Христове», «Стрітіння» та «Воскресіння», виконані І. Селезньовим на місці пошкоджених під час перебудови XVII–XVIII ст. фресок коробового склепіння, що підтримувало західні хори Софії Київської. Ці твори було відкрито під час реставрації 2009 р., а до цього вони десятиліттями перебували під шаром фарби нейтрального тону, під якою під час реставрації 1950–1960 рр. сховали всі розписи, які за іконографією не відповідали стародавнім і в очах радянської цензури не мали художньої цінності [7, с. 40–41]. Сюжети, виконані Селезньовим, вирізняються стилем, стриманим колоритом, тихим філософським звучанням. Затемнені від часу і трагічного втручання реставраторів середини XX ст., вони є напрочуд цікавим і, як зауважує Т. Рясна, делікатним доповненням до стінописного оформлення собору.

У 1897 р. Іван Федорович виконав образи «Покрова Пресвятої Богородиці» (за володимиро-суздальським взірцем) та «Святий Платон» для іконостасу Покровської церкви на Солом'янці (за проектом архітектора Ніколаєва) [4, с. 923]. Ці ікони доповнюють релігійний напрям

творчості І. Селезньова, який зазвичай знаний лише як жанровий і художник-портретист.

Варто наголосити, що митці Києва перебували в досить не вигідному становищі, адже арт-ринок Києва тоді був на рівні становлення. Твори купували й замовляли лише окремі заможні міщани й аристократи. У листі до Івана Терещенка 1890 р. Іван Селезньов відмічає, що його «річний гононар [викладача Рисувальної школи] був від 150 до 200 р.» [9, с. 1], що насправді приблизно дорівнює заробітку за один замовний портрет, а то й не перевищує його. Тому конкуренція в середовищі київських митців поглиблюється, особливо у 1890-х роках. Зокрема, через персональний конфлікт з Миколою Мурашком Іван Селезньов залишає Рисувальну школу, і кілька років між ними тривало постійне протистояння.

Віктор Васнецов ще восени 1889 р. писав у листі до свого брата Аполінарія: «Відійшла тутешня виставка [Південноросійського союзу художників] – чвар і пліток не оберешся за звичаєм. Селезньов в антагонізмі з усіма – персона!» [2]. Не можемо однозначно судити, чи ця оцінка позитивна, але очевидно, що прославлений майстер вказує на особливе положення Селезньова серед київських митців.

У цьому ключі заслуговує на особливу увагу формування різного роду товариств, які об'єднували діячів культури та міську інтелігенцію. Їхнє існування значною мірою вплинуло як на розвиток культури Києва, так і на розвій виставкової діяльності зокрема. Так, 9 грудня 1893 р. було затверджено статут Київського товариства художніх виставок з правлінням у складі проф. П. Ковалевського, акад. Х. Платонова і художників С. Вжеша та М. Пимоненка. Товариством влаштувалося по дві, інколи по три виставки на рік, у тому числі конкурсні. Але не встигло товариство сформуватися, як у ньому відбувся розбрат: до товариства, як обіцялося, не були введені молоді художники В. Козловський, Ф. Данілов, С. Севастьянов, С. Костенко, Л. Гайдуків і О. Ертель. На знак протесту Іван Селезньов відмовився від участі в товаристві, а за ним і «молодь, близько 30 чол., також вирішила картин своїх на виставку товариства не давати і подумати про те, як би раз і назавжди позбутися від непотрібної і гальмуючої всілякий розвиток опіки невизнаних вожаків в особі п.п. Мурашка, Галімського, Котарбінського та ін.» [1, с. 8–9]. Наведені слова Олександра Ертеля якнайкраще демонструють результати розколу, що стався поміж двох лідерів мистецького Києва – Миколи Мурашка та Івана Селезньова. Підбурювані останнім, молоді київські художники не подали своїх

творів на традиційну грудневу виставку в біржовій залі 1892 р., а вирішили об'єднатися і влаштувати свою виставку картин навесні 1893 р. [1, с. 9].

Перша весняна виставка картин молодих київських художників була відкрита в березні 1893 р. в актовій залі Київського університету, що сам володів невеликою кількістю картин. Публіка, що йшла на виставку з деяким упередженням, була приємно вражена тим натхненням, тим свіжим, яскравим відчуттям, яке завжди притаманне творам молодих художників. Олександр Ертель, що сам був учасником виставки, писав: «...Хіба мало говорить за себе те, що протягом лише 2-х місяців групі молоді видалося можливим підготувати виставку картин, яку 9/10 публіки визнало, що вона не тільки не поступається щорічній грудневій, але навіть де в чому її перевершує. Хіба мало значить те, що 30 чол. забутих і невідомих, з провини старих, відживаючих вік традицій, відразу стали громадянами і членами суспільства, твердо вирішивши присвятити всі свої сили і здібності служінню цьому суспільству?..» [1, с. 9].

Преса охрестила групу художників «весенніками», серед них були: І. Селезньов, О. Курінний, П. Ларіонов, В. Маковський, Є. Маковський, О. Ертель, П. Васильченко, Є. Гребельний, І. Гепюк, Д. Данілов, П. Ілляшенко-Кирилович, Л. Карабанович, В. Козловський, П. Попов, С. Севастьянов, І. Соболев та інші. З 32 учасників весняних виставок 22 були вихованцями Рисувальної школи. «Таким чином, – писали газети, – перший дебют молодих художників виходить цілком задовільний і нам лишається побажати їм працювати і працювати, а при вірному напрямку роботи успіх не примусить на себе чекати» [1, с. 9].

«Весняні» виставки влаштувалися ще у 1894 і 1895 рр. Четверта ж чергова виставка 1896 р. не відбулася у зв'язку зі змінами в складі товариства: його покинули художники В. Козловський та М. Ілляшенко, а І. Селезньов відмовився від звання голови Товариства весняних виставок. Відтоді «весняні» виставки в Києві не відкривалися [1, с. 10].

Стосунки між представниками старшого покоління художників, які входили до Товариства художніх виставок, та молоддю, що групувалася навколо І. Селезньова і була організатором весняних виставок, були гострими та суперечливими. Загострення протистоянь певних груп художників усередині київської спільноти проявляється, зокрема, в упереджених рецензіях у пресі. У той час, як О. Ертель нещадно критикував картину С. Костенка «Фауст», інший рецензент знаходив у ній багато цінних якостей: «М'якість тонів,

багатство повітря і світла свідчать, що Костенко працює багато, і ми раді відзначити його величезні успіхи і можна сміливо обіцяти йому прекрасне майбутнє» [1, с. 10].

Молоді художні сили хотіли розвиватися і мати повну незалежність у виборі тем і сюжетів для своїх творів. Старше покоління художників, виховане на ідеалах передвижництва і прихильне до послідовного реалізму, вороже ставилося до всього нового і прогресивного в мистецтві, зокрема до появи імпресіоністичних і модерних стилістичних ознак. Крім того, публіка до будь-якого відходу від прийнятих канонів у живопису ставилася негативно. «...Наша публіка цієї нової школи не розуміє, тому що вона не доросла ще до неї», – писалося в газетах [1, с. 10]. З одного боку, такий розбрат видається загрозливим для органічного розвитку київського товариства художників, але насправді посилення конкуренції, збільшення кількості мистецьких об'єднань сприяли лише покращенню якості та стилістики художніх

творів. Харизматичний Іван Селезньов, який умів гуртувати навколо себе однодумців, зробив значний внесок у цю справу.

Згодом Іван Селезньов долучився до викладання в новоствореному Рисувальному училищі, викладав малювання в Київській Політехніці. Був директором Київського художнього училища у 1911–1914 рр. Помер митець у Києві у віці 80 років. Іван Федорович Селезньов – яскравий і характерний представник імперської живописної школи другої половини XIX ст. Його роботи на історичні та жанрові теми незмінно приймалися на художні виставки Петербурга. Будучи талановитим послідовником академічних тенденцій, Селезньов створював живопис, який, крім високої професійної манери виконання, відзначений вишуканою сентиментальністю і ліричністю. Його педагогічний та організаторський талант значною мірою вплинув на розвиток мистецького середовища Києва та заслугує на подальше ґрунтовне дослідження.

Список літератури

1. Білоус Л. Художнє життя Києва останньої третини XIX ст. / Л. Білоус // Перші читання пам'яті М. Ф. Біляшівського : матеріали наукової конференції (22 червня 2005 р., м. Київ). – К. : Артганія Нова, 2006. – 178 с.
2. Васнецов В. М. Письмо к Васнецову Ап. М. от 10.02.1893 [Електронний ресурс] / Виктор Михайлович Васнецов // Переписка : Письма В. М. Васнецова. – Режим доступу: <http://vasnecov.ru/?page=3c16b478-95ff-4165-8c36-b72c833b2721&item=4d9eb913-0ffe-4846-b231-0c70db76aff0&type=page>. – Назва з екрана.
3. Гинзбург И. В. Школа П. П. Чистякова / И. В. Гинзбург // Вопросы художественного образования : тематический сборник научных трудов / Академия художеств СССР. Ордена Трудового Красного Знамени Институт живописи, скульптуры и архитектуры. – Вып. 9 : материалы по истории русской и советской художественной школы (вторая половина XIX века) ; отв. ред. проф. И. А. Бартенев. – Л. : отпеч. на ротопринтере Института им. И. Е. Репина АХ СССР, 1974. – С. 37–54.
4. Звід пам'яток історії та культури України : енциклопедичне видання : у 28 т. – К. : Кн. 1, ч. 2 : М-С / редкол. тому : відп. ред. П. Тронько та ін. ; упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Н. Коваленко, Л. Федорова. – К. : Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 585–1216 : іл.
5. Масютин Ф. М. Памяти учителя Ивана Федоровича Селезнева / Ф. М. Масютин. – ЦДАМЛІМ України. – Ф. 1125. – Оп. 2. – Спр. 284. – Арк. 7;5. – С. 495–518.
6. Новийчук В. Автобіографічні спогади Григорія Світлицького / Валентина Новийчук // Студії мистецтвознавчі. – 2009. – Чис. 1. – С. 118–134.
7. Рясна Т. Твори художника Івана Селезньова в Софії Київській / Тетяна Рясна // Пам'ятки України. – 2013 (квітень). – Спецвипуск № 1. – С. 40–44.
8. Селезньов І. Ф. Лист до Мурашка І. М. від 02.11.1882 / Іван Федорович Селезньов // Національний художній музей України. – Документально-архівний фонд № 26, од. зб. 10 – 2 арк. – С. 2.
9. Селезньов І. Ф. Лист до Терещенка І. М. від 17.11.1890 / Іван Федорович Селезньов // Національний художній музей України. – Документально-архівний фонд № 26, од. зб. 4. – 2 арк.
10. Сотникова М. «Вот уж учитель, так учитель!» [Електронний ресурс] / М. Сотникова // Академия художеств журнала «Костер». – 2007 (июнь). – Режим доступу: <http://www.kostyor.ru/7-07/academy.php>. – Назва з екрана.
11. Сторчай О. Педагогічна діяльність Івана Федоровича Селезньова / Оксана Сторчай // Студії мистецтвознавчі : Архітектура. Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2012. – Чис. 4 (40). – С. 194–207.

N. Pavlichenko

IVAN SELEZNIOV: HIS CREATIVE AND PEDAGOGICAL PATH AT THE KYIV DRAWING SCHOOL

The article is devoted to the creative, educational and exhibitional activities of outstanding painter Ivan Seleznirov, while he worked at Kyiv Drawing School founded by Mykola Murashko. An inner conflict between Kyiv artists on the ground of stylistical and ideological differences is shown.

Keywords: art of the late 19th century, Ivan Seleznirov, Kyiv Drawing School, exhibitions.

Матеріал надійшов 06.03.2015